

9. McHale B. Elements of a Poetics of Cyberpunk / B. McHale // Critique. – 1992. – Vol. 33. – Issue 3. – P. 149.
 10. Malpas S. Jean-Francois Lyotard / S. Malpas. – New York : Routledge, 2002.
 11. Peace D. National Identities and Post-Americanist Narratives / D. Peace. – Durham : Duke University Press, 1994.
 12. Wegner Ph. Imaginary Communities. Utopia, the Nation, and the Spatial Histories of Modernity / Ph. Wegner. – Los Angeles : University of California Press, 2002.
 3. Гібсон В. Трилогія моста. Идору / В. Гібсон. – Ек. : У-Факторія, 2003.
 4. Gibson W. Count Zero / W. Gibson. – New York : Berkley Publ. Group, 1986.
 5. Gibson W. Mona Lisa Overdrive / W. Gibson. – New York : Berkley Publ. Group, 1988.
 6. Gibson W. Neuromancer / W. Gibson. – New York : Berkley Publ. Group, 1984.
 7. Stephenson N. Snow Crash / S. Stephenson. – New York : Spectra, 1994.
 8. Stephenson N. The Diamond Age / S. Stephenson. – New York : Spectra, 1995.
- ТЕКСТИ
1. Гібсон В. Виртуальний світ / В. Гібсон. – М. : Азбука, 2001.
 2. Гібсон В. Трилогія моста. Все вечеринки завтрашнього дня / В. Гібсон. – Ек. : У-Факторія, 2003.

Rostyslav Semkiv

NATIONAL STEREOTYPES IN AMERICAN CYBERPUNK LITERATURE: WILLIAM GIBSON AND NEAL STEPHENSON

In his article the author states that notwithstanding the postmodern loss of historicity, as stated by F. Jameson, and the fall of metanarratives proclaimed by J.-F. Lyotard, which should ground national differences, in cyberpunk literature we can observe the presence of a wide variety of national markers. National traits do not only not disappear, rather we can speak about their specific hypertrophy. Nevertheless, national markers in the analysed William Gibson and Neal Stephenson novels function as stereotypes that display already absent histories, transforming them into mosaic collages of incomplete elements.

Keywords: national stereotypes, Japan stereotype, Chinese stereotype, Russian stereotype, American stereotype, literature of American cyberpunk, William Gibson, Neal Stephenson, postmodernism.

УДК 82'01:2-145.55

Павленко Г. І.

ЧУДЕСНЕ У ХРОНОГРАФІЧНІЙ «ОЛЕКСАНДРІЇ»

Запропонована стаття є лише спробою висвітлити складну і багатогранну тему вивчення чудесного в нашій середньовічній літературі. Тому читач знайде тут не розроблену концепцію, а лише окремі тези та зауваги і скорше поставлені проблеми, ніж їх вирішення.

Ключові слова: текст, чудесне, чародійне, «Олександрія» Псевдо-Каллісфена, онейрично-магічний, картина світу, локуси пустелі, провалля, острова, топос дикої людини.

Роман про Олександра Македонського (356–323 рр. до н. е.) – досить специфічний виклад про життя і діяльність неординарної особистості: історичні відомості тут тісно переплетені з чудесним і чародійним. Цей текст не дійшов до нас у первинному вигляді і відомий у науковій літературі як «Олександрія» Псевдо-Каллісфена.

Грецький історик і ритор, племінник Аристотеля, Каллісфен з Олінфа не міг бути автором

роману, бо в ньому розповідається про Олександра від народження до смерті. А Каллісфена, звинуваченого у причетності до так званої «змови пажів» (юнаків зі знатних сімей, які прислужують особисто царю), Олександр забирає в індійський похід, а потім, за наказом царя, його вбивають. Зате Каллісфен відомий як автор суто історичних праць, якими могли користуватися під час укладання «Олександрії» [1, с. 234–235].

Стосовно автора роману про Олександра Македонського, то, на думку О. М. Пипіна, «найвірогідніше долучити роман Псевдо-Каллісфена до тих анонімних творів, котрі укладаються не в одночасі, а поступово, і тому не можуть належати якомусь одному авторові. Сказання, зібрані тут, зустрічаються у багатьох письменників перших століть нашої ери, тому необхідно прийняти їхній початок коло самої епохи Олександра» [2, с. 31–32].

Перед дослідниками постає ще одна проблема: чи правомірно вигаданий життєпис Олександра Македонського визначати як роман. Цей текст укладається в ті часи, що й грецькі любовні романи, але любовна колізія в ньому не є основоположною. М. Горелов зазначає: «Сприйняття “Роману про Олександра” змінилося, коли серед папірусів був знайдений невеличкий (сторінок вісім) уривок про Ніна і Семірамиду – легендарних засновників перської держави. Любов була наявна, романтична колізія – теж. Папірус був майже на три віки старшим від будь-якого з відомих раніше любовних романів, що змінило уявлення про походження цього жанру». І далі: «Історія індійської експедиції Семірамиди в багатьох деталях перегукується з літературною канвою походу в Індію Олександра» [3, с. 8–9]. Таким чином, ідеться про два напрямки розвитку грецького роману: були романи любовні та пригодницько-біографічні. До другого типу і належить «Олександрія».

Пам'ятка укладалася приблизно з II ст. до н. е. по III ст. н. е. Традиційно визначені кодекси (списки) «Олександрії» – А, В, С, L. Більшість дослідників підтримує концепцію К. Мюллера, який вказує на три основні редакції грецького роману про Олександра, що умовно позначаються як А, В і С [4, с. 3–4].

Найдавніша перша редакція (А), в котрій переважають олександрійсько-єгипетські мотиви, як вважає більшість дослідників, укладена не пізніше III ст. і починається з похвали єгипетським мудрецам. У ній збереглося чимало місцевих легенд, що відсутні в другій редакції (В). Тоді ж першу редакцію перекладає латинською мовою Юлій Валерій, ім'я якого збереглося лише в одному Оксфордському рукописі XIII ст. [4, с. 30]. Та на формування більшості середньовічних західноєвропейських версій «Олександрії» вплинула інша латиномовна переробка, що скорочено називається «Historia de preliis». Її автором вважають архієпископа Леона, а час перекладу відносять до другої половини X ст. [4, с. 32–35].

Пізніше, у V–VI ст., ранню версію роману Псевдо-Каллісфена переробляють у Візантії. Вона умовно називається другою редакцією, або редакцією В. Цю найпоширенішу версію роману

вважають «грецькою», або «еллінізованою». З одного боку, текст адаптований до історичних подій, а з другого – в ньому збільшена кількість чудес і розміщені вони в іншій послідовності порівняно з первинним варіантом. До другої редакції увійшов і епізод про замкнення Олександром у горах «нечестивих народів».

Третя редакція (С), як вказує О. М. Веселовський, є не досить вдалим зведенням редакції В із редакцією роману, покладеною в основу сербської «Олександрії», відомої в українській літературі з XV ст. [5, с. 214]. Сербська «Олександрія» – це пізній переклад «Олександрії» Псевдо-Каллісфена, що за типом і характером значно відрізняється від ранніх версій. Вона зазнала впливу західноєвропейського рицарського роману (ідеться про рицарський кодекс честі, культ дами, розгорнуті любовні перипетії тощо). Значну увагу приділено проблемам есхатології, і загалом текст має «іудейсько-християнський» характер.

Крім згаданих, існують ще дві грецькі редакції роману. Одну з них репрезентує Віденський рукопис XV–XVI ст., а другу версію О. М. Веселовський називає «новогрецькою народною книгою про Олександрові діяння» [цит. за: 4, с. 23]. Відома ще анонімна віршована обробка «Олександрії» – поема «βίος Ἀλεξάνδρου». Зазначена в тексті дата – 1388 р. – вказує або на час укладення поеми, або на час переписування рукопису, до складу якого вона входить. Поема є обробкою другої редакції роману.

Час і місце перекладу «Олександрії» Псевдо-Каллісфена у слов'ян визначити досить складно, але вважається, що в XII ст. він уже існує. Відомо, що саме з найпоширенішої другої редакції грецького роману (В) і походять слов'янські переклади цього тексту. Переклад «Олександрії» Псевдо-Каллісфена зберігся не в окремих списках, а лише у складі хронографів або як витяг з того ж хронографа [4, III]. В окремих списках відома переважно сербська «Олександрія». Хоча можна припустити, що в XII–XIII ст. «Олександрія» Псевдо-Каллісфена існувала сама по собі. А ще раніше ця пам'ятка функціонувала без будь-яких нашарувань і була просто перекладом «Олександрії» Псевдо-Каллісфена [4, с. 135].

В. М. Істрін визначає п'ять редакцій слов'янської «Олександрії» і вважає, що текст змінюється відповідно до змін хронографів, до складу яких він входить. Найпоширенішою є перша редакція перекладу, що містилась у хронологічному зведенні XIII ст., тому ми звертаємося до пізніших версій саме цього тексту. Зведення було компіляцією, його джерелами стали: «Шестоднев» Іоанна Екзарха Болгарського, бесіди на книгу Буття Іоанна Златоуста, хронікально-епічні старозавітні книги, деякі пророчі книги, Єван-

гелія, Хроніка Іоанна Малали, Хроніка Георгія Амартола, «Історія Юдейської війни» Йосифа Флавія тощо [4, с. 348–349].

Перша редакція «Олександрії» збереглася в Архівському і Віленському хронографах (архетипом яких послужив саме хронограф XIII ст.), а також у списках першої редакції Еллінського і Римського літописця [див.: 6, с. 35–37].

На формальному рівні «Олександрія» є синтетичним текстом. На біографічну канву нанизуються псевдобіографічні відомості; оповіді про історичні події (битви з перським царем Дарієм та індійським царем Пором) чи такі, що видавалися за історичні (походи в Італію, Карфаген); цікаві подробиці (за історичними відомостями, жінка Олександра Роксана – донька бактрійського сатрапа Оксіарха, а не царя Дарія); листи, в яких ідеться про незвичні явища та чудесних людей і тварин; псевдозаповіти (заповіт Олександра, вкладений у труну Дарія) тощо. У тканину тексту майстерно вплітаються монологи, які переважно є вигаданими. Це монолог смертельно пораненого Філіппа, в якому він висловлює вдячність долі (і богу Амону) за сина, котрий помстився за батька, монолог перського царя Дарія, котрий застерігає Олександра від гордині і доручає йому свою сім'ю, а Роксану віддає за жінку. Значну увагу приділено специфічним пророкуванням і тлумаченням подій, видінь, снів. У зв'язку з цим поруч із чарівником Нектоном постає цілий гурт волхвів-тлумачів.

Своєрідним доповненням до тексту першої редакції «Олександрії» є оповідь про входження македонського царя в Єрусалим і розділена на дві частини стаття Палладія про рахманів (гімнософістів – індійських філософів, аскетів, які ходили голими і віддавалися спогляданню природи). Перша введена в загальну канву тексту, а друга, хоча й зараховується до першої редакції, безпосередньо до її складу не входила.

Листи, в яких Олександр описує свій похід на Схід, вважаються однією з найдавніших складових пам'ятки. Майже всі персонажі пишуть один одному листи: Олександр – своїй матері Олімпіаді і наставнику Аристотелю, наступниці знаменитої цариці Семіраміди Кандакії, перському царю Дарію та його рідні (Стратирі, Іроді (Роді), Роксані), котрі, в свою чергу, відповідають йому. Дарій пише послання своїм вельможам, Олександру, індійському царю Пору. Збірник листування Олександра Великого використав у своїх «Порівняльних життєписах» ще Плутарх. А в XX ст., як зазначає М. Горелов, серед папірусів були знайдені два подібні збірники листів [3, с. 7].

У результаті об'єднання найрізноманітніших жанрів формується багатоплановий пригодницько-біографічний твір, в якому досить відчутні

рисні роману епохи еллінізму. Крім того, в тексті значне місце посідає чудесне. А за визначенням французького історика, представника «школи анналістів» Жака Ле Гоффа: «“Чудесне”, специфіку якого втім треба захищати проти багатьох суміжних і не таких точних конкурентів – наприклад, “фантастичне” та “надприродне”, – має ту перевагу, що воно є середньовічним терміном, сенс та історію якого можна чітко прослідкувати між “чудотворним” і “чародійним”...» [7, с. 22–23]. На думку дослідника, приблизно в XII–XIII ст. середньовічне надприродне поділилося на три сфери: *mirabilis* – власне чудесне, що значною мірою базується на дохристиянських джерелах; *magicus* – чародійне, пов'язане з чорною магією, «шкідливе надприродне, сатанинське надприродне»; і *miraculosus* – чудотворне, яке можна назвати християнським чудесним [7, с. 36]. Безперечно, порівнювати чудесне на Заході і Сході християнської Європи треба обережно, враховуючи специфіку двох різних культур. Хоча водночас можна знайти і спільні тенденції, оскільки великий масив чудесного прийшов до нас саме з перекладною літературою, яку знали і на Заході.

В «Олександрії» переважає доцентровий принцип конструювання тексту, бо всі події розгортаються навколо головного персонажа – молодого македонського царя. Досить відчутне «перевантаження» твору сюжетними перипетіями. До складу пам'ятки входять також оповідки, що функціонували як самостійні твори в Єгипті, Греції, Персії, Індії тощо. Тут знайшли своє відображення відомі мандрівні мотиви, серед яких превалюють саме чудесні. Найперше – це передісторія і власне історія народження класичного героя від божества.

Олександр Великий – син македонського царя Філіппа II й епірської князівни Олімпіади. Але зовсім по-іншому представлене його походження в «Олександрії». Батьком Олександра, за різними редакціями пам'ятки, названий не Філіпп, а єгипетський володар і чарівник Нектанеб (у слов'янському варіанті – Нектонав).

Він ніколи не воює зі своїми супротивниками у відкритому бою, а знищує їх за допомогою чаклунства: топить іграшкові кораблі з іграшковими воїнами в «м'ядяниці» (мідній мисці), і все це відбувається у відкритому морі зі справжнім військом. Коли вже вкотре воєначальник повідомляє про напад противника, «много посм'явся Нектонавъ, рече къ нему... не въ мнозѣ бо народѣ есть сила, но въ проразоумѣнии брань. Ибо единъ левъ многы еллены побѣждаеть, и единъ волкъ многа стада паствъ разлучають» [8, с. 7]. Але цього разу боги пророкують кінець єгипетському царству. Нектонав втікає з Єгипту, а бог Серапіс виголошує пророцтво: «бѣжавши царь паки приидеть въ Єгипеть, не старъ, сыи но

оунъ, и врагы ваша Пръсы побѣдить» [8, с. 7] і записує його на «стѣнѣ Нектонава больвана» (тобто на статуї Нектонава).

Єгипетський володар під виглядом чарівника прибуває у столицю Македонії Пелу, і жінка македонського царя Філіппа II Олімпіада запрошує його до себе. Нектонав, послуговуючись гороскопом («выня дщицю... [єяже] слово оуказати не можетъ, златомъ и сланомъ [слоновою кісткою] обложена, имѣючи звѣздъ [сім] и чястный стражъ, солнце же и лоуну») [8, с. 8], пророкує Олімпіаді, що вона народить сина від лівійського бога Амона. На запитання жінки, який він із себе, єгиптянин відповідає: «възрастомъ оубо срѣдний, власы имѣя златы, и груди, и браду, рогы имѣя на челе оукрашены златомъ» [8, с. 9]. Але під виглядом бога Амона до Олімпіади приходить Нектонав, якому приглянулася македонська цариця. У викладі цих подій переважають передбачення, віщі сни, метаморфози. Так, на бенкеті у Філіппа Нектонав перетворюється на дракона, а потім – на орла.

Безпосередньо народженню Олександра передують пророче видіння Філіппа і волхвування Нектонава. Коли настав час пологів, Нектонав двічі утримує Олімпіаду, допоки «небесні сили» не засвідчили сприятливий час для народження царя і володаря світу. Сам процес народження немовляти супроводжується катаклізмами в природі (грим, блискавка, буря). У західних редакціях ці епізоди значно розширені: земля хитається, гримить грим, сонце втрачає свій блиск і тьмяніє, небо починає рухатися. А один із перекладачів «Олександрії» латинською мовою архієпископ Леон описує затемнення сонця [8, с. 153]. Смерть Олександра теж супроводжується чудесними знаменнями: «бысть на въздоусѣ мъгла и явился велика звѣзда, исходящи съ небеси на море, и съ нею орель, и коумирь Вавилоньскыи, нарицаемыи Дии» [8, с. 103–104]. Цей мотив перегукується з євангельським, тільки там зоря провіщає народження Ісуса Христа, а в «Олександрії» – смерть головного персонажа.

Класичним прикладом поєднання різних мотивів є видіння Філіппа: «множество различныхъ птицъ крѣмяхуся ходяще. И... текши птица на лоно Филипа царя, снесе яйцо и свалився съ лона его, паде на земли и разбися, отъ негоже въскочи малъ змиищъ, и много ходивъ около яйца, паки искаше дну внити, отнюдоуже изыде. И вложъ главу въ яйце и оумре» [8, с. 14]. Потракткування видіння Філіппа тлумачем Антифонтом також досить традиційне, а символіка прозора: змій (мудрість) – символ царя, яйце (кільце) – світу, птаство – смерті.

У тексті неодноразово наголошується на богообраності Олександра, який навіть зовні вирізняється серед звичайних людей. Він чудний і не

схожий ні на батька, ні на матір: «Образъ оубо имяше челоувѣческыи, гривоу же лвоу, очима же грозоокъ, десное оубо долоу зряше, шюее же зекро (голубе). Зоубы же его остры, акы змиевы» [8, с. 15–16]. Це свідчить про відлуння єгипетської та античної міфологій, в яких простежується особлива форма поклоніння тваринам – зоолатрія або теротеїзм (дослівно – поклоніння тваринам) [9, с. 197]. Поступово божества антропоморфізуються і починають зображатися у вигляді людини з головами тварин і птахів (приміром, єгипетський бог Озіріс – з головою яструба і рогами вола, його жінка Ісіда – з рогами корови, їхній син Гор – з головою кібчика). Риси тварин притаманні й божествам давніх греків: Деметру зображали з конячою головою, Пана – з ріжками і ногами цапа, Діоніса називали «рогатим» чи «дворогим» [9, с. 220].

Автор засвідчує сумніви Філіппа. Побачивши новонародженого, він спочатку вирішує «не крѣмити его, яко не отъ мене ся есть родиль» [8, с. 15]. Але його тішить те, що дитина «сѣмя есть божие», тому цар приймає хлопчика як свого наступника і називає його Олександром на честь померлого сина від першої жінки. Цікаво, що іноді його називають сином Амона і Філіппа (тобто народженим від божества і царя).

За версією невідомого автора, ще з дитинства і підліткового віку проявляються такі риси характеру Олександра, як сміливість, мудрість, кмітливість, наполегливість у досягненні мети, далекоглядність, уміння постояти за себе і своїх рідних. Хоча, з другого боку, згадуються і невмотивовані вчинки персонажа, які свідчать про неоднозначність, амбівалентність людської натури. Кожна з цих рис ілюструється прикладами. Олександр приручає чудесного коня – «челоувѣкоядця» (Букефала, Буцефала), на крупі в якого було зображення вола. За пророкуванням дельфійської піфії той, хто приборкає чудо-коня, стане володарем світу. Мотив диво-коня, досить популярний в усній творчості та у світовій літературі, знайшов неординарне потракткування в «Олександрії». Кінь, якому кидають засуджених до страти, нагадує, з одного боку, апокаліптичних коней «Одкровення» Іоанна Богослова, а з другого – коня в індоєвропейських текстах.

Особливий колорит притаманний оповідям про похід Олександра на Схід, коли після смерті Філіппа II він не тільки стає володарем Македонії, а й, за прикладом східних повелителів, претендує на титул «Царя Всесвіту», «Царя чотирьох сторін світу», «Царя всього». Бо «Схід – це велике вмістилище чудесного; Схід – це великий онейрично-магічний виднокіл людей середньовічного Заходу, оскільки для них Схід – справжній чужинець і оскільки він грав цю роль, якщо можна так сказати, споконвіків – принайм-

ні для греків та римлян» [7, с. 49]. Таку саму роль Схід відіграє і в писемності Київської Русі, особливо перекладній. Для старокіївського читача Схід переважно асоціюється з Індією, про що свідчить популярність «Повісті про Індійське царство», для якої характерне переплетення найрізноманітніших видів чудесного.

Прагнення пізнати світ (на межі реального і чудесного) стає причиною здійснення Олександром нерозважливих (а можливо, просто сміливих) вчинків, що межують з авантюрою. Це зимові походи, сходження в Країну темряви, зустрічі з хтонічними (народженими Матір'ю-Землею) істотами, намагання дійти до краю землі.

Особливо вражає бажання царя стати безсмертним, хоча два віщих птахи з людськими обличчями грецькою мовою попереджають його не ходити по землі єдиного бога, бо не може людина пізнати те, що їй не дано. Те саме «человѣческымъ гласомъ, еллинскимъ языкомъ» говорить македонському царю пташка, схожа на голуба, яка сидить у золотій клітці посередині церкви в «Лоусавому пристанищі». Йдеться про християнізацію образу Олександра. Він – представник еллінської цивілізації, та деякі його вчинки і висловлювання прочитуються крізь призму християнської етики.

В «Олександрії» простежується топос дороги, що зумовлює зустрічі з невідомим, незвичним, чудесним. Звертаючись до цих реалій, доречно послуговуватися поняттям чудесного, сформульованим Жаком Ле Гоффом: «Особливо мене цікавить у чудесному система відчитування надприродного, всередині якого воно функціонувало від кінця XII до XVI ст. Це чудесне – *merveilleux* є нейтральним надприродним, або «природним», місце якого – між божественним надприродним (чудотворним – *miraculeux*, що залежить від єдиного спасенного рішення Господа) і диявольським надприродним (чародійним – *magique*, в якому переважає руйнівна дія Сатани)» [7, с. 15].

У сфері чудесного «Олександрії» можна виокремити кілька пріоритетних позицій. Це картина світу, зокрема східні екзотичні країни (Персія, Індія) та вигадані країни (країна амазонок, земля рахманів, царство Кандакії, «Лоусаво пристанище») як «вмістилище чудесного»; людина у світі – «звичайні люди» і «незвичайні люди» (переважно хтонічні істоти); фантастичні тварини, рослини, мінерали й чудесні явища, що є складовими цілісної картини світу. Досить цікавий у сенсі хтонічної природи людини (тобто народженої, як і рослина, із землі) аналіз міфу про Едіпа, здійснений французьким структуралістом К. Леві-Стросом. Згідно з теорією дослідника, суть міфу про Едіпа полягає в неможливості для суспільства (йдеться про американських індій-

ців-пuebло), яке вірить в автохтонність людини, визнати факт народження людини від чоловіка і жінки, «одного від двох» [див.: 10, с. 204–206].

Цікаво, що найперше перед очима читача постають традиційні для середньовічної культури локуси пустелі та провалля. Так, після поховання царя Дарія Олександр вирушає в західну частину пустелі. А дивний світ, до складу якого входить цілий ряд нереальних країн, є проваллям («пропастъ велика и глоубока») [8, с. 75]. Вказано і час перебування у дивному світі: подорож проваллям триває вісім днів. Мандрі Олександра і його воїнів подібні до подорожей у потойбічний світ. Заплутана структура неземного світу в «Олександрії» (але це ще не потойбіччя) нагадує заплутану структуру потойбіччя у «Видінні Тнугдала» (в руському перекладі – Таудала) – ірландського лицаря. Оповідь переказана латинською мовою одним монахом-письменником у середині XII ст.

Далі мандрівники бачать густий ліс Анафіет (Нафінт, Анафінт), в якому ростуть різні сорти яблук («имѣюще яблока всѣми лици») [8, с. 75]. Ліс у Середньовіччі, за визначенням Жака Ле Гоффа, є «примарним горизонтом світу міст, селищ, полів» [7, с. 147]. Як і в пустелі, у лісі не діють закони цивілізації, а тому і люди інші. Тут живуть «яблокоядцѣ» – високі люди з довгими шиями і довгими руками, щоб діставати плоди з дерев.

У країні трави (тобто в степу) подорожні зустрічають «диких людей», зростом подібних до велетнів, патлатих, червоношкірих, схожих на левів. Інші мешканці цього регіону – «охлоти», безволосі, підперезані шкурами могутні люди, які б'ються з воїнами Олександра без списів і стріл, самим кіллям. Побачивши, що дикуни вбили багатьох воїнів, цар наказує принести вогонь і спалити їх. Біля джерела, «що течаше великою водою» [8, с. 76], мандрівники бачать чоловіка, патлатого, як вепр. А коли його хочуть упіймати, то він «тріскотить» язиком, і на цей клич з болота з'являється до десяти тисяч його одноплемінників. Олександр наказує запалити болото і зловити чотирьох дивних створінь, але ті, не маючи чого їсти, помирають. Невідомий автор робить висновок, що розум у цих створінь нелюдський, бо вони не говорять, а гавкають подібно до псів. Олександр не вважає дикунів людьми і знищує їх за допомогою вогню, як випалюють ліс, що символізує дику природу.

Біля моря мешкають «рыбоядцѣ» – безголові волохаті люди, котрі одягаються у шкури, їдять рибу і говорять своєю мовою. У чудесному краї, де «не бѣ видѣти ни земля, ни небеси» [8, с. 98], автор поселяє людей-песиголовців і тих, хто очі й вуха на грудях мають; шестируких чоловіків і жінок та інших химер. Істоти, котрих

зустрічає Олександр і його воїни, належать, за визначенням мандрівників (а отже, і автора), до тварин, але це ще нічого не значить. У літературі мандрівок нові люди інтегруються «у дві фундаментальні сукупності: сукупність приручених тварин і сукупність диких тварин – одні призначені для навернення і роботи, а інші – до знищення» [7, с. 157]. В «Олександрії» наявний топос дикої людини, який не є ні цілісним, ні однозначним. Тему дикої людини відкрили фольклористи. Так, Ле Гофф вказує на позицію «дика людина» (№ 502) в покажчику Аарне-Томпсона. Тут було б доречно послуговуватися також здобутками структурної антропології. У тексті відчутне поєднання «наукового» чудесного (запозиченого з різних писемних джерел) і «народного» чудесного.

Особливе місце в цьому своєрідному реєстрі мешканців різних земель посідають «нагомоудрець» (рахмани). Вони – люди (хоч і вирізняються своєю життєвою позицією), а не хтонічні істоти. Під час зустрічі з рахманами Олександр ставить їм низку запитань, на які отримує відповіді-філософування. На запитання царя, чи мають вони власність, старійшина Дандамії вказує: «Имѣние наша естъ земля, древа плодосная, свѣтъ, солнце, луна, звѣздъный ликъ и вода» [8, с. 85]. На пропозицію царя задовольнити будь-яке їхнє прохання, мудреці просять у нього безсмертя. Олександр змушений відмовити: «Симъ азъ не владѣю, азъ бо смъртенъ есмь» [8, с. 6]. Чудесне тут слугує для означення простору: ліс, степ, болото, море. Можна говорити і про «замкнений простір», символом якого є острів. На острові живуть рахмани, амазонки. Сонячне місто, наповнене казковим багатством, також розташоване на острові.

До чудесної фауни належать різнокольорові звірі з трьома очима; змії і риби, що варяться не на вогні, а в холодній воді; шестиокі звірі, схожі на ослив, котрі бачать тільки двома очима; гігантські раки, що затягають у море воїнів; птахи, котрі влітають у вогонь і вилітають звідти живими. Тут досить прозора паралель з Феніксом із «Фізіолога». Птахи, звірі, риби символізують першоелементи світу: повітря, землю, воду, вогонь.

До екзотичної флори можна віднести духмяні дерева, які ростуть від сходу сонця до шостої години, а о сьомій зникають, наче їх і не було; два дерева зі святилища сонця і місяця (чоловіче та жіноче), що передбачають майбутнє; яблуню з неначе позолоченими яблуками із садів цариці Кандакії; горіхи завбільшки з диню; гриби вагою двадцять п'ять гривень. До чудесних мінералів належить чорне каміння, що змінює свою форму. Не обійшлося і без «живої» води й інших дивовижних явищ. Отже, «вигадницька функція» (за Анрі Бергсоном) проявляється тут досить активно.

Завершується роман, як і всі тексти біографічного типу, оповіддю про смерть Олександра у Вавилоні на тридцять третьому році життя та про поховання в місті Олександрія. Йдеться про те, що царя отруїв його виночерпій Іл (Іол), а отруту передав через свого сина намісник Македонії Антипатр. За історичними відомостями, Олександр Великий помер у Вавилоні у 33-річному віці від малярійної лихоманки і запалення легенів, а можливо, від швидкоплинної лейкемії [1, с. 352].

Цікавим є той факт, що увесь текст пронизаний чудесними знаменнями чи пророкуваннями про смерть македонського царя в молодому віці. Автор періодично звертає увагу читача на роль фатуму в житті людини. Це пророкування дерев, що ростуть в Індії і відповідають на запитання, коли сходять і заходять сонце та місяць. Це і тлумачення одним із мудрих халдейських волхвів незвичайної події: народження дитини, верхня частина котрої людська і мертва, а нижня «звірина» й жива. У другій редакції пам'ятки йдеться про передбачення Антифонта, згідно з яким Олександр помре на залізній землі і під кістяним небом (інша версія – мідним небом).

«Олександрія» – популярний твір як на Сході, так і на Заході, джерело багатьох середньовічних повістей, романів і поем. У різних літературах на основі традиційної фабули твориться своя «Олександрія», в яку проникають місцеві реалії чудесного. Це відкритий текст, який переписувачі та перекладачі легко пристосовують до культурного середовища і читацьких смаків своєї країни. До того ж чудесне в «Олександрії» походить від різних типів джерел: Біблії, античних текстів, східних збірників, фольклору.

1. Шахермайр Ф. Александр Македонский / Ф. Шахермайр ; сокр. пер. с нем. М. Ботвинника и Б. Функа. – М. : Наука, 1984.
2. Пыпин А. Н. Очерк литературной истории старинных повестей и сказок русских / А. Н. Пыпин. – М. [Б. м.], 1856.
3. Горелов Н. Несколько слов о том, чего не совершал Александр Великий / Н. Горелов // Повесть о рождении и победах Александра Великого / пер. с лат. и старофр. Н. Горелова. – СПб. : Азбука-классика, 2004.
4. Истрин В. М. Александрия русских хронографов. Исследования и тексты / В. М. Истрин // Чтения в Императорском

- обществе истории и древностей российских при Московском университете. 1894 год. – Кн. первая. – Отд. II. – М., 1894.
5. Веселовский А. Из истории романа и повести / А. Веселовский. – Вып. I : Александрия. – М., 1886.
6. Словарь книжников и книжности Древней Руси / отв. ред. Д. С. Лихачев. – Вып. I (XI – первая половина XIV в.). – Л. : Наука, 1987.
7. Ле Гофф Жак. Средневековая уява. Есеї / Жак Ле Гофф ; пер. з фр. Я. Кравця. – Львів : Літопис, 2007.
8. Александрия первой редакции // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском

- ком университете. 1894 год. – Кн. вторая : Приложения. – М., 1894.
10. Леві-Строс К. Структурна антропология / К. Леві-Строс ; пер. з фр. З. Борисюк. – К. : Основи, 2000.
9. Соколова З. П. Животные в религиях / З. П. Соколова. – СПб. : Лань, 1998.

Hanna Pavlenko

THE MIRACULOUS IN THE CHRONOGRAPHICAL “ALEXANDRIA”

This article is an introduction to the difficult and diverse theme of the investigation of the “miraculous” in Ukrainian medieval literature. That is why the reader will not find a developed conception here, but will instead find separate abstracts and remarks. The article poses a problem rather than solving it.

Keywords: text, miraculous, magical, “Alexandria” Pseudo-Cleisthenes, aneurotic-magical, picture of the world, locus of the desert, locus of the island, topos of the wild man.

УДК 821.111-1«18»09

Рязанцева Т. М.

SONNETS OF DESOLATION ДЖЕРАРДА МЕНЛІ ХОПКІНСА У ПАРАДИГМІ МЕТАФІЗИЧНОЇ ПОЕЗІЇ

Статтю присвячено розглядові творчості класика британської літератури Дж. Менлі Хопкінса у парадигмі метафізичної поезії. Автор аналізує «Сонети зневіри», порівнюючи їх із творами європейських поетів-метафізиків XVII ст. та визначаючи подібності і розбіжності тематики, поетики, стилістики.

Ключові слова: Джерард Менлі Хопкінс, «Сонети зневіри» (“Sonnets of Desolation”), метафізична поезія, англійська «метафізична школа» XVII ст., полісемія, семантична гра.

Британський поет Джерард Менлі Хопкінс (1844–1889) належить до авторів широко знаних і досліджуваних у світі, але фактично невідомих в Україні. Відсутність творчості цього митця на обріях українського перекладу й літературознавства (за винятком кількох невеликих розвідок Л. І. Скуратівської [див., зокрема, 1]) найлегше пояснити ідеологічними міркуваннями. Поезія Хопкінса в основі своїй глибоко релігійна, сам він ще у студентські роки перейшов у католицтво, а згодом склав чернечі обітниць, вступивши до Товариства Ісусова, ордену єзуїтів, котрий у радянські часи визначали не інакше як «реакційний». Цій релігійній організації, до речі, й нині належать авторські права на творчу спадщину письменника.

Але брак уваги до поезії Хопкінса має, імовірно, і суто технічні причини. Незвична ритміка у поєднанні з вишуканою алітерацією та іншими формальними прикрасами, серед яких не остан-

нє місце посідає гра значенням і звучанням слова; аудіовізуальна метафорика, покликана уявити унікальність об'єктів зображення та зафіксувати перебіг думок і почуттів, – усе це робить поезію британського автора складною для перекладу й аналізу. Загальне уявлення про характер цих труднощів дає, приміром, праця Т. Бичкової (2008), присвячена проблемам перекладу творів Хопкінса російською мовою. За підрахунками дослідниці, точність відтворення оригінального змісту у перекладах одного з найвідоміших його творів («Сокіл») не перевищує 55 відсотків [див.: 2; 3].

На батьківщині Дж. М. Хопкінса його твори, видані окремою збіркою лише посмертно, у 1918 р., викликали захоплення надзвичайно «модерністською» поетики і стилістики порівняно з сучасниками-вікторіанцями і змусили визнати революційний внесок поета у розвиток англійської метрики. «Останнім словом поетичного